This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Verkiezingen en kiesstelsels

door Rolf FALTER,

Licentiaat in de geschiedenis.

*

Over verkiezingen en kiesstelsels is de politologische literatuur, die de aard van het pamflet overstijgt of waarin het politiek engagement niet doorslaggevend is, in België voor 1914 eerder zeldzaam, om niet te zeggen bijna onbestaande. Pas na 1900 verschenen er enkele werken, waarin men enige afstandelijkheid t.o.v. het behandelde onderwerp in kan terugvinden.

Dat komt omdat, als er al een politologische wetenschap bestond, die zich bijna niet bezighield met die onderwerpen. Verkiezingsanalyses en evaluaties van kiesstelsels vormden in eerste instantie het werk van politici, die hun onderzoek veelal dienstbaar maakten aan hun engagement en hun bevindingen richtten naar directe toepassing, naar een verbetering van de slagkracht van de eigen partij.

Uit de XIX^{de} eeuw is een nochtans omvangrijke literatuur over kiesstelsels overgebleven (1). Het Belgisch electoraal systeem vormde van 1830 tot 1914 een constant twistpunt tussen de politieke partijen. Zodat velen zich geroepen voelden het bestaande systeem te evalueren, verbeteringen te suggereren of nieuwe voorstellen te formuleren. Wie echter verder zoekt dan alleen maar de literatuur en er ook de archieven van politici uit de vorige eeuw op nakijkt, zal getroffen worden door de erg concrete analyses van kosten en baten voor de eigen partij van bepaalde voorstellen die men in de archieven terugvindt, en de edele motieven van de gedrukte pleidooien voor één of ander systeem.

Ook analyses van de verkiezingsuitslagen waren veeleer een interne partijaangelegenheid. Dergelijk onderzoek kwam overigens pas echt op gang, naarmate de tegenstelling tussen katholieken en liberalen scherpe vormen aannam. Kiesverenigingen in grote arrondissementen richtten toen een eigen secretariaat op met permanent personeel. Daar werden in

(1) Voor een volledige literatuurlijst verwijzen we naar H. LHOEST-OFFERMANN, « Bibliographie. Les élections en Belgique depuis 1831 », in *Res Publica*, 1966, blz. 147-183.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

de eerste plaats de kiezerslijsten onderzocht : welke sympatisant van de eigen partij in aanmerking kwam voor het stemrecht en toch niet op de lijsten stond, welke « dubieuze » kiezers de tegenpartij had weten te laten registreren.

Gezien de ingewikkeldheid van het cijnskiesrecht vormde die taak op zichzelf al een hele karwei, waarbij bepaalde betwistingen slechts door een rechter beslecht konden worden. Na 1894 richtte men binnen de katholieke partij zelfs de zogenaamde « Conseil de Famille » op. Dat was een door het brede publiek niet gekende wekelijkse vergadering van arrondissementele partijsecretarissen, die de toepassing van het nog complexere meervoudig algemeen stemrecht district per district vergeleken en zich op de hoogte hielden van de bestaande, omvangrijke jurisprudentie op dat vlak. Dat alles natuurlijk ter vermeerdering van de eigen aanhang.

Met een gelijkaardig doel werden ook de verkiezingen zelf aan een onderzoek onderworpen. De uitslag werd zorgvuldig geanalyseerd om te zien waar de organisatie gefaald had in het mobiliseren, creëren, ompraten, omchanteren en omkopen van kiezers. Zoals blijkt uit de rapporten van Théo Léger, de secretaris van de Gentse Conservatieve Vereniging, aan de nuntius, kon een goed georganiseerde partij voor de verkiezingen over een uitgebreid net van informanten beschikken, waardoor het arrondissementeel secretariaat voortdurend kon bijhouden waar en hoe het kiezerskorps nog « bijgeschaafd » moest worden (2). Met het beperkte cijnskiezerskorps van voor 1894 konden de kiesverenigingen — ook in grote arrondissementen — aan de vooravond van de verkiezingen vaak op enkele stemmen na de uitslag correct voorspellen. Na 1894 werd dat iets moeilijker en moest men meer met schattingen gaan werken.

Er werd dus heel wat onderzoekswerk verricht in de XIX^{de} eeuw. Maar van al die « opiniepeilingen » en « analyses » van het kiezerskorps is bijzonder weinig doorgesijpeld in de literatuur, een teken dat de wetenschap de praktijk achterna hinkte. We kunnen op het vlak van kiesstelsels en verkiezingen voor de XIX^{de} eeuw in België dan ook slechts van een « pre-politologische » literatuur spreken.

Daartoe moeten ook een aantal werkinstrumenten gerekend worden, waarin de auteurs probeerden het bestaande materiaal te verzamelen en als handboek dienstbaar te maken. Men zou dit, naar analogie met de historiografie, de « encyclopedische fase » van de politologie kunnen noemen.

Tot die categorie behoren de al dan niet becommentariërende uitgaven van de kieswetten. Gezien de vele veranderingen die in de XIX^{de}

---

(2) De rapporten van Léger in J. ART, « Vaticaanse brieven en plaatselijke politiek », in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1980, blz. 428-441.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

eeuw aan het kiesstelsel werden aangebracht, is uit die periode een massa kieswetboeken overgebleven. Nieuwe wetten werden bovendien vaak apart in brochurevorm verspreid. Vanwege het juridisch jargon van die teksten en de soms ingewikkelde procedures die ze voorschreven, volstond de wettekst zonder meer vaak niet. Individuele auteurs « vertaalden » de wet daarom in een brochure en probeerden aan de hand van voorbeelden uit te leggen hoe ze werkte. Vooral rond de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1899 met het (voor die tijd) ingewikkelde systeem D'hondt als verdeelsleutel zijn er diverse verklarende brochures verschenen (3).

Tot de verklarende literatuur behoorden ook de commentaren op de grondwet. De twee bekendste auteurs uit de XIX^de^ eeuw op dat vlak, de rechtshoogleraren Thonissen en Orban, hadden uiteraard ook aandacht voor de oorsprong en de gevolgen van de grondwetsartikels i.v.m. het stemrecht (4).

De vele onvolkomenheden en vaagheden van de opeenvolgende kieswetten gaven het ontstaan aan een ander soort werkinstrumenten : verzamelwerken waarin de jurisprudentie i.v.m. de kieswetgeving werd gebundeld. De gaten in het kiesstelsel vormden immers, eens de partijenstrijd op gang kwam, een uitgelezen terrein voor electorale fraude en de er onvermijdelijk uit voortvloeiende gerechtelijke betwistingen.

Bijzonder vroeg al, in 1842, kon de Leuvense hoogleraar in publiek en administratief recht Delcour zo ruim 200 bladzijden vullen met een bundeling van de jurisprudentie i.v.m. de toepassing van de gemeentelijke kieswet. In aparte hoofdstukken overliep hij de bepalingen van de wet en voegde hij aan elk besproken artikel de voornaamste gerechtelijke uitspraken over die kwestie toe (5). Later, in 1886, zou de ingenieur en ambtenaar Arthur D'hoffschmidt de jurisprudentie i.v.m. het cijnskiesrecht trachten te verzamelen. Hij stelde een voor praktisch gebruik bestemd handboek samen, waarin eerst grondwetsartikels en wetteksten i.v.m. het kiesstelsel werden gebundeld, met daarbij een uitgebreide samenvatting van de parlementaire discussies over die thema's, waarna thematisch geordend een overzicht van de gerechtelijke uitspraken volgde, met verwijzing naar de bronnen waaruit D'hoffschmidt die gegevens haalde (6).

---

(3) De bekendste is die van J. MOMMAERT, *Le mécanisme de la représentation proportionnelle d'après la loi du 29 décembre 1899*, Brussel 1900.

(4) J.J. THONISSEN, *La constitution belge annotée*, 3de uitg., Brussel, 1879 ; O. ORBAN, *Le droit constitutionnel de la Belgique*, Brussel, 1906.

(5) C. DELCOUR, *Traité théorique et pratique du droit électoral, appliqué aux élections communales*, Leuven, 1842.

(6) A. D'HOFFSCHMIDT, *Traité du cens électoral sous l'empire de la législation actuelle*, Brussel, 1886.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Het monument van de electorale jurisprudentie in de XIX^de^ eeuw staat echter op naam van twee Brusselse advocaten, Camille Scheyven en Paul Holvoet, die beiden in 1870 aan een verzameling van de gerechtelijke uitspraken over de kieswetgeving begonnen. In 1912, toen ze allebei raadsleden van het Hof van Kassatie waren geworden, verscheen het 12de en laatste deel van hun werk. Scheyven en Holvoet publiceerden i.v.m. de kieswetgeving alle wetteksten, koninklijke besluiten, ministeriële besluiten en richtlijnen, verduidelijkingen vanwege de minister van Binnenlandse Zaken op vragen van parlementariërs, en alle gerechtelijke uitspraken. Die werden chronologisch geordend, waarbij een trefwoordenindex achteraan in elk deel als wegwijzer fungeerde. De twaalf dikke boekdelen tonen alleszins aan hoe ingewikkeld het bleek de complexe Belgische kieswetten van de XIX^de^ eeuw — zowel het cijnskiesrecht, als na 1894 het meervoudig algemeen stemrecht— in de praktijk om te zetten (7).

Het verzamelen van statistisch materiaal over de verkiezingen zelf kwam pas laat op gang ; misschien omdat voor dergelijke werkinstrumenten veel minder afnemers waren dan de vele advocaten die met de jurisprudentie i.v.m. de kieswetgeving geconfronteerd werden. Wie op zoek gaat naar de verkiezingsuitslagen in de XIX^de^ eeuw, wordt dan ook voor grote problemen geplaatst. Tot 1892 verscheen er geen enkele overheidspublikatie waarin de volledige uitslag van de wetgevende verkiezingen — laat staan de gemeente- en provincieraadsverkiezingen — vermeld werd. De semi-officiële *Moniteur belge* van vlak na de onafhankelijkheid gaf slechts sporadisch de uitslagen van de parlementsverkiezingen weer. De enige bron op dat vlak vormt de pers, die echter bij de vele betwistingen om een uitslag altijd partij koos en dus het cijfer overnam waarvan de kandidaat met wie ze sympathiseerde meende dat het het enige juiste was.

Geleidelijk publiceerden ook maandbladen als de in 1839 ontstane, liberale *Revue de Belgique* en de in 1864 opgerichte, katholieke *Revue Générale* de uitslagen van de tweejaarlijkse wetgevende verkiezingen. Die cijfers zijn iets betrouwbaarder dan de gegevens van de pers, omdat ze pas na verloop van tijd verzameld en dus beter gecontroleerd werden. Toch kozen beide tijdschriften ook partij bij betwistingen. Bovendien hebben geen van beide continu de publikatie van de uitslagen volgehouden.

Vooral vanaf de helft van de XIX^de^ eeuw zou een begin gemaakt worden met het opnemen van bepaalde delen van de verkiezingsuitslag in overheidspublikaties. In het min of meer tienjaarlijkse *Exposé*

---

(7) C. SCHEYVEN en P. HOLVOET, *Recueil de droit électoral. Jurisprudence. Législation. Doctrine,* 12 dln., Brussel, 1872-1912.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

sur la situation du Royaume, de vanaf 1857 jaarlijks verschijnende *Documents statistiques publiés par le Département de l'Intérieur avec le concours de la Commission centrale de statistique* en hun opvolger vanaf 1870, de *Annuaire statistique de la Belgique* werden van dan af statistieken van het aantal stemgerechtigden per arrondissement opgenomen, met de vermelding erbij hoeveel kiezers bij elke verkiezing naar de stembus waren gegaan (8). In het *Statistisch jaarboek* werd ook van in het begin voor elk arrondissement een (weinig betrouwbare) indeling van de kiezers volgens hun beroep ingelast, een schuchtere poging om wat meer inzicht in de maatschappelijke achtergrond van de cijnskiezers te krijgen.

De al genoemde Arthur D'hoffschmidt zou in 1880 als eerste proberen wat orde te brengen in het statistisch materiaal, ook al is zijn boek eerder bedoeld als een werkinstrument over het Belgisch parlement (9). Naast een soort politiek-electorale geschiedenis van het onafhankelijke België, met speciale aandacht voor de kieswetgeving, bracht hij vooral een overzicht van alle verkiezingen voor Kamer en Senaat vanaf 1830, inbegrepen de vele tussentijdse. Zonder dat hij de cijfers van de verkiezingsuitslagen vermeldde, kreeg de lezer zo een overzicht van waarom de verkiezing plaatsvond, wanneer ze plaatsvond en wie ze won. Het werk bevatte ook nog diverse andere, vandaag minder relevante tabellen. Het kan als een eerste wegwijzer beschouwd worden voor het opsporen van verkiezingsuitslagen.

Pas in 1892 zou de overheid beginnen met de publikatie van de volledige verkiezingsuitslagen. Dat gebeurde van dat jaar af in een speciale bijlage van het *Bulletin du ministère de l'Intérieur,* hoewel enkel voor de wetgevende verkiezingen. Voor de uitslagen van gemeente- en provincieraadsverkiezingen blijft men tot 1919 aangewezen op de pers.

De grondwetsherziening van 1893 gaf geen extra-impulsen aan het statistisch onderzoek. Wel vormde de invoering van het meervoudig algemeen stemrecht de aanleiding voor twee publikaties, waarin men de lezer trachtte een overzicht en een dieper inzicht te geven in de structuren van het kiezerskorps. Zo schreef de ambtenaar en geograaf Lucien Hochsteyn, die overigens diverse statistische werkjes publiceerde, in 1897 een 60 bladzijden tellende brochure bijeen, waarin hij de samenstelling van het verruimde kiezerskorps weergaf (10). Voor elke gemeente noteerde hij het aantal kiezers dat met 1, 2 of 3 stemmen voor

---

(8) Het *Exposé* verscheen vier keer: voor 1841-1850, 1851-1860, 1861-1875 en 1876-1900.

(9) A. D'HOFFSCHMIDT, *1830-1880. La représentation nationale en Belgique,* Arlon, 1880.

(10) L. HOCHSTEYN, *Les forces électorales en Belgique. Statistique officielle des électeurs, à tous les degrés,* Brussel, 1897.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

de wetgevende verkiezingen mocht stemmen. Op dezelfde manier bundelde hij de gegevens voor de gemeenteraadsverkiezingen. Aan het einde van zijn werk nam hij ook nog enkele tabellen op, waarin het aantal stemgerechtigden voor en na 1893 vergeleken werd en waarin het nieuwe kiezerskorps ingedeeld werd in beroepen. Tien jaar later schreef de secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Maurice Sauveur, een gelijkaardig werk. Ook hij bracht, voor het jaar 1907, een overzicht per gemeente van de verschillende soorten kiezers (11). Beide auteurs verzamelden hun gegevens overigens na opzoekingen in het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Gezien de primitieve toestand waarin de Belgische verkiezingsstatistiek in de XIX^{de} eeuw verkeerde, hoeft het niet te verwonderen dat wetenschappelijke verkiezingsanalyses onbestaande waren. Als typerend voor de beperkte belangstelling van statistici voor verkiezingsuitslagen kan het artikel gelden dat August Visschers, lid van de « Commission Centrale de Statistique », in 1851 publiceerde in het maandblad van de vereniging (12). Drie jaar na de hervorming van het kiesstelsel in 1848 — de cijnsvoorwaarden voor deelname aan de wetgevende verkiezingen werden toen tot op het grondwettelijk minimum verlaagd — analyseerde hij de gevolgen van die regeringsbeslissing op de toen veel bediscussieerde machtsverhouding tussen stedelijke en plattelandskiezers. Hij gaf een overzicht van het aantal kiezers in beide categorieën per arrondissement, zette die gegevens in percentages om, en berekende de verhouding aantal kiezers/aantal volwassen mannen om na te gaan hoezeer het kiezerskorps uitgebreid was. Dit ene, voor die periode ongetwijfeld verdienstelijke artikel, met zijn enkele eenvoudige berekeningen en zijn nogal moraliserende conclusie, is illustratief voor de geringe belangstelling voor en het niveau van de verkiezingsanalyses in die periode.

Soms wordt ook de kaart van Malou genoemd als startpunt van het verkiezingsonderzoek in België. De katholieke kabinetsleider Jules Malou liet inderdaad in oktober 1884 een kaart uittekenen waarin in één oogopslag de uitslag van de pas gehouden gemeenteraadsverkiezingen in het land kon afgelezen worden (zie bijlagen in dit number). Zijn bedoeling was koning Leopold II ervan te overtuigen dat niet de liberalen, maar wel de katholieken de verkiezingen hadden gewonnen en er dus geen

(11) M. SAUVEUR, *Statistique du vote plural en Belgique*, Brussel, 1908.

(12) A. VISSCHERS, « Du système électoral en Belgique. Elections générales de 1847 et 1848 », in *Bulletin de la Commission Centrale de Statistique*, 1851, IV, blz. 23-40.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

reden was om tot een regeringswijziging over te gaan. De liberalen wonnen vermoedelijk enkel in de steden, terwijl de katholieken op het platteland hun posities handhaafden. Gezien de meeste gemeenteraden door het meerderheidsstelsel uit leden van één partij bestonden, vormden de liberale steden slechts vlekken in de zee van katholieke dorpen. Leopold liet zich alleszins niet vermurwen.

Er werden natuurlijk ook nog andere verkiezingsanalyses verricht, maar ook die waren ondergeschikt aan een politiek doel. Het waren overigens meestal politici zelf die de verkiezingen, waaraan zij net zelf hadden deelgenomen, onderzochten (13). Met hedendaagse ogen kan men natuurlijk smalend neerkijken op het vaak erg polemische karakter van dergelijke « analyses », maar wie vertrouwd is met verkiezingen in de schaarse parlementaire democratieën van de XIX^de^ eeuw, zal moeten toegeven dat het al een hele prestatie was dat dergelijke geschriften in België vaak het niveau overstegen van een aanklacht over de frauduleuze praktijken waarmee de tegenstander de overwinning zou binnengerijfd hebben.

In het licht van het voorgaande getuigen bij voorbeeld de artikels van Charles Woeste — die ruim veertig jaar lang regelmatig in de *Revue Générale* de verkiezingsuitslagen becommentarieerd heeft — al van een vrij merkwaardige sereniteit : zelfs al gebruikte de katholieke politicus de verkiezingsuitslag vaak als aanleiding voor de verkondiging van zijn eigen ideeën, dan bekeek hij ook in grote lijnen de uitslagen in elk arrondissement om naar de juiste oorzaak van de globale verschuivingen te zoeken. En hij schuwde bij katholieke nederlagen de pijnlijke vaststellingen voor de eigen partij niet (zie fragment 1).

Daarmee is echter ook alles gezegd over verkiezingsanalyses in België voor 1914. Enigszins verschillend is het overzicht van de literatuur op het vlak van de kiesstelsels. In de eerste plaats gaat het hier om een veel omvangrijker geheel, hoewel veel daarvan kan afgedaan worden als (meestal in omvang beperkte) teksten die gericht waren op direct politiek gebruik.

Pas toen de tweede helft van de jaren 1880 de grondwetsherziening een realistisch toekomstperspectief begon te worden, werd het Belgisch kiesstelsel onderwerp van grondiger analyses. Die moesten dan vooral dienen om een nieuw systeem aan te prijzen. Opvallend is echter dat de belangstelling niet langer beperkt bleef tot de « vakmensen », de politici of de juristen. De belangrijkste werken in de discussie over de grondwetsherziening zijn veelal geschreven door personen uit de

---

(13) Charles Woeste van de katholieke en graaf Eugène Goblet d'Alviella van de liberale partij hebben meermaals na de verkiezingen de uitslagen geïnterpreteerd in respectievelijk de *Revue Générale* en de *Revue de Belgique*. Na 1894 gingen sommige politici ook vooraf de stembusslag analyseren.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

universitaire wereld. De constitutionele hervorming bracht hoogleraren op het voorplan als raadgevers van de politieke partijen. Waar dan wel aan toegevoegd moet worden dat die universiteitsprofessoren zich in die rol meteen politiek engageerden en dat voor enkelen van hen de grondwetsherziening zelfs de aanloop voor een politieke loopbaan vormde. Ze vulden op die manier blijkbaar een lacune, want het is eveneens opvallend hoe geen van de politici zelf in die periode zich aan het publiceren van een grondig gemotiveerde analyse van de kieswethervorming heeft gewaagd.

Vooral aan conservatieve zijde zouden de academici trachten blauwdrukken voor een nieuw representatief stelsel te doen verschijnen. Dat hoewel de impulsen tot de hervorming van socialistische en progressief-liberale zijde kwamen. Maar daar werd in eerste instantie de vrij eenvoudige eis van algemeen stemrecht naar voren geschoven. Daarom is de literatuur uit die hoek beperkt gebleven tot een historisch overzicht van de « onrechtvaardigheden van het cijnskiesrecht » van de Brusselse advocaat Edmond Picard (14). Slechts de ULB-socioloog Hector Denis, die in 1894 socialistisch volksvertegenwoordiger zou worden, waagde zich aan een poging om zijn opvattingen — met een overigens sterk corporatistische inslag — een meer wetenschappelijk fundament te geven (15).

Vijf jaar voor Denis' geschrift had Adolphe Prins, eveneens hoogleraar aan de ULB, al een werk gepubliceerd over het corporatisme, dat meer invloed zou uitoefenen op de aanhangers van dat systeem dan de ideeën van Denis (16). Hij gebruikte vooral de geschiedenis als uitgangspunt voor zijn redeneringen, om aan te tonen dat de standenparlementen van voor de Franse Revolutie in wezen een betere bundeling van de sociale krachten in de samenleving vormden dan die van nadien. De omwenteling van 1789 had volgens hem de macht van het getal ingevoerd, een trend die nog versterkt zou worden bij een eventuele hervorming naar het algemeen stemrecht toe. Prins vond de dominantie van de meerderheid over de minderheid een slecht regeerprincipe en stelde daarom een indeling van de sociale belangengroepen voor en hun groepering in een corporatief stelsel.

Het voorwoord tot Prins' werk werd geschreven door Emile De Laveleye. Die Luikse hoogleraar, die net als Picard over een brede waaier van uiteenlopende problemen vele werken volgeschreven heeft, zou in

---

(14) E. PICARD, *Grelots progressistes. Histoire du suffrage censitaire en Belgique*, Brussel, 1883.

(15) Hij verwoordde die in een toespraak die hij later uitgaf : H. DENIS, *L'organisation du suffrage universel*, Brussel, 1891.

(16) A. PRINS, *La démocratie et le régime parlementaire*, Brussel, 1886.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

1891 ook zijn zeg formuleren over de grondwetsherziening (17). De Laveleyes omvangrijk tractaat trachtte in eerste instantie gegevens tot nadenken aan te brengen : als in een etalage van eruditie overliep de Luikse hoogleraar alle democratische processen uit het verleden, te beginnen bij de oude Grieken, en haalde hij de voornaamste denkers over het representatief stelsel aan. In het hoofdstuk over het kiesstelsel gaf hij een overzicht van alle mogelijke knopen die de Constituante zou moeten doorhakken, inbegrepen bv. de vraag of het redelijk is dat militairen naar de stembus mogen. Zonder op elk van de gestelde vragen een antwoord te geven, suggereerde De Laveleye vaak het antwoord door te verwijzen naar de opvattingen die bepaalde denkers uit het verleden i.v.m. een bepaalde kwestie hadden geformuleerd.

Dichter bij het politiek gebeuren aanleunend dan de vaak non-conformistische De Laveleye was het werk van Jules Van Den Heuvel, hoogleraar in publiek recht te Leuven (18). Die schreef in 1892 een studie, die veel weg heeft van een poging om de uiteenlopende visies over de grondwetsherziening binnen de toen dominerende katholieke partij te bundelen. Hij bracht een schijnbaar neutraal overzicht van de problemen die zich stelden, overliep de diverse voorgestelde hervormingen en stoffeerde het geheel met historische uitweidingen en vergelijkingen met systemen in het buitenland, op zoek naar een « solution à la fois traditionnelle et novatrice ». Toch stak Van Den Heuvel zijn persoonlijke voorkeur niet onder stoelen of banken : hij was tegen het algemeen stemrecht, bepleitte wel een verruiming van het kiezerskorps en compensaties door een versterking van de Senaat en van de koninklijke macht (zij het niet in de vorm van het door Leopold II gewenste referendum op koninklijk initiatief). Met dergelijke visie konden waarschijnlijk vele katholieken zich verzoenen. Van Den Heuvel zou overigens in 1899 als extra-parlementariër in de regering gehaald worden om de evenredige vertegenwoordiging in te voeren. Hij zou tot 1918 een invloedrijke figuur blijven als adviseur van de conservatieve katholieken en van de koninklijke familie.

Enigszins in de lijn van de ideeën van Van Den Heuvel lag het werk van Emile Banning over de grondwetsherziening (19). Banning was één van de invloedrijkste raadgevers van Leopold II en van diverse regeringen. Het doel van dit werk was in eerste instantie de koning een uitweg te bezorgen weg van de dreigende nederlaag van het voorstel tot invoering van een koninklijk referendum waar Leopold II hardnekkig

---

(17) E. DE LAVELEYE, *Le gouvernement dans la démocratie*, Parijs, 1891, 2 dln.

(18) J. VAN DEN HEUVEL, *De la révision de la constitution belge*, Brussel, 1892.

(19) E. BANNING, *La révision. Vue générale d'une réforme constitutionnelle*, Brussel, 1892.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

aan vasthield. Maar Bannings geschrift is ook en vooral de feitelijke neerslag van de in de hoogste politieke kringen opgeld makende visie i.v.m. de grondwetsherziening : omdat de democratiseringsdrang niet meer te stuiten viel moest men een verruiming van het stemrecht aanvaarden, maar die tegelijkertijd compenseren met een versterking van de gewaarborgd conservatieve instellingen. Banning betreurde dat de regering door de « aristocratie de mérite » zoals die sinds 1830 bestaan had zou verdwijnen, stelde vast dat de uitbreiding van het kiezerskorps onvermijdelijk ruime proporties zou aannemen en pleitte daarom voor meer bevoegdheden voor een Senaat die vooral uit magistraten zou bestaan en voor een forse versterking van de koninklijke macht (zie fragment 2).

Van Bannings voorstellen is echter weinig in huis gekomen, hoewel de basisfilosofie achter zijn opvattingen nog lange tijd doorgewerkt heeft. Ook van de andere voorstellen — op het algemeen stemrecht natuurlijk na — werd eigenlijk weinig werkelijk in de praktijk omgezet. Toch hebben deze geschriften, ook door hun stevige gedocumenteerdheid, de problematiek van de kieswetgeving aanzienlijk verruimd en nieuwe opvattingen in het constitutioneel debat ingebracht. Zelfs al was het voorstel dat uiteindelijk in 1893 aanvaard werd — het meervoudig algemeen stemrecht — drie jaar voordien geformuleerd in een amper twaalf bladzijden tellende brochure van de Leuvense hoogleraar Albert Nyssens, die in 1895 de eerste minister van Nijverheid en Arbeid zou worden (20).

Eén aspect van de kieswethervorming heeft het ontstaan gegeven aan een wat aparte vorm van analyses van het electoraal systeem : de invoering van de evenredige vertegenwoordiging. Ook daarover verschenen al van in de jaren 1860 allerlei geschriften, nadat de idee uit Engeland en Zwitserland overgewaaid was, maar net als bij de stemrechtkwestie barstte de polemiek pas voorgoed los aan het einde van de jaren 1880. Algemeen beschouwd verliep de discussie over het systeem van zetelverdeling wel serener dan die over het stemrecht, en hadden de auteurs duidelijk minder hoge ambities dan het schrijven van een blauwdruk voor een nieuw representatief systeem. De kwestie vormde vaak een kluif voor mensen met een zekere wiskundige belangstelling. Zodat de discussie niet in eerste instantie gevoerd werd door politici, maar door hoogleraren en juristen met een mathematische knobbel.

We willen hier slechts de enkele auteurs vermelden die een invloedrijke bijdrage hebben geleverd. In de eerste plaats de jonge Gentse advocaat en latere liberale minister Gustave Rolin-Jacquemyns, die in 1865 het systeem van de Engelsman Thomas Hare in België bepleitte en daar overigens als eerste een pleidooi voor de invoering van de verplichte

---

(20) A. NYSSENS, *Le suffrage universel tempéré*, Brussel, 1890.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

stemming aan koppelde. Naarmate hij later meer op het politiek voorplan kwam, zwoer hij echter zijn « jeugdzonde » af. Zijn taak werd overgenomen door de Brusselse advocaat en katholieke « backbencher » Jules De Smedt, die de grote propagandist van de evenredige vertegenwoordiging zou worden. Hij was het die met een brochure in 1874 de in Zwitserland ontstane idee van « starre lijsten » — waarbij bontstemmen (« panacheren ») verboden zou worden — als uitgangspunt nam voor zijn pleidooi.

De Smedt stichtte in 1882 een *Association réformiste pour la représentation proportionnelle,* die de hervorming moest bepleiten en een eigen tijdschrift uitgaf, waarin diverse auteurs zich op de studie van het kiesstelsel toelegden. Hoewel daarbij het engagement voor de evenredige vertegenwoordiging steeds vooropstond, zijn vele van in dat tijdschrift verschenen artikels — net als de werken van de in de *Association* actieve auteurs — gekenmerkt door zakelijke analyses van buitenlandse kiesstelsels en verkiezingen, van potentiële hervormingen, van het Belgisch politiek bestel en van de weerslag van een eventueel nieuw kiessysteem op de politieke tegenstellingen in ons land. Waarschijnlijk valt die sereniteit ook te verklaren door het feit dat van in het begin de *Association* publicisten en politici over de partijgrenzen heen groepeerde, als ze maar voorstander waren van (één of andere vorm van) de evenredige vertegenwoordiging (21).

In de *Association* was ook de Gentse rechtshoogleraar Victor D'hondt actief. Hij werkte in 1885 een voorstel tot invoering van de evenredige vertegenwoordiging uit dat sindsdien — na nog enkele kleine aanpassingen — als het systeem D'hondt de wereld is rondgegaan (22). Dat 71 bladzijden tellende werkje is in meer dan één opzicht een merkwaardige studie. Het heeft veel weg van een wiskundig tractaat. Volgens een logisch patroon zocht D'hondt eerst naar een wiskundige definitie van een « rechtvaardig » verdelingssysteem, dat elke partij een zo juist mogelijk aantal zetels zou geven in verhouding tot haar aantal behaalde stemmen. Daarna zette hij die redenering om in een praktische formule, waarvan hij zelf schreef dat ze niet perfect was, maar wel het vooropgestelde ideaal het dichtst benaderde. Dat alles in een erg zakelijke stijl, zonder geëngageerde beschouwingen (zie fragment 3). Misschien nog het meest merkwaardige aan deze zo invloedrijk gebleken politieke studie is dat men na lezing ervan, onmogelijk kan vaststellen

---

(21) G. ROLIN-JACQUEMYNS, *De la réforme électorale,* Brussel, 1865 ; J. DE SMEDT, *Réforme électorale. De la représentation proportionnelle des minorités ou proportionnalité de l'élection,* Brussel, 1874 ; *La représentation proportionnelle* verscheen sporadisch van 1882 tot 1901.

(22) V. D'HONDT, *Système pratique et raisonné de la représentation proportionnelle,* Brussel, 1882.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

of D'hondt nu tot het liberale of het katholieke kamp behoorde. Een bijna uniek feit voor de hele politieke literatuur uit het België van de XIX^de^ eeuw.

De invoering van het meervoudig algemeen stemrecht in 1893 en vooral van de evenredige vertegenwoordiging voor de wetgevende verkiezingen in 1899 deden de belangstelling voor het Belgisch kiesstelsel stijgen, ook in het buitenland. De interesse was voordien eerder aan de magere kant geweest : het cijnskiesrecht was blijkbaar niet zo aanlokkelijk als model als andere bepalingen van de Belgische grondwet van 1830. In 1899 was België echter het eerste land dat voor de verkiezing van zijn parlement de evenredige vertegenwoordiging invoerde. De kwestie van de zetelverdeling stond ook in andere landen op de politieke agenda, zodat België in die zin een beetje als vrijwillig proefkonijn fungeerde en beschouwd werd. Dat verklaart de plotse interesse voor het Belgisch kiesstelsel.

Toch leverde ook die belangstelling — in binnen- zowel als buitenland — niet direct een overvloed aan vernieuwende studies op. In veel gevallen werden de debatten van tijdens de grondwetsherziening verdergezet met grotendeels dezelfde argumenten — waarin de verkiezingscijfers dan « ingepast » werden —, of werd de Belgische situatie door buitenlanders aangegrepen als wapen in hun eigen politieke strijd. Zo publiceerde de Franse volksvertegenwoordiger Georges Lachapelle, die in zijn land tevens de leider van de beweging was die voor de invoering van de evenredige vertegenwoordiging ijverde, in 1911 een boek waarin hij een relatief nuchter, zij het niet diepgaand overzicht van de werking van het proportioneel stelsel in België koppelde aan een pleidooi om dergelijk systeem onmiddellijk in zijn land toe te passen (23).

Serene studies waren nog altijd zeldzaam. We willen er hier twee aanhalen omdat ze als het eigenlijke begin van de politologische literatuur over verkiezingen en kiesstelsels in België kunnen beschouwd worden. In de eerste plaats het werk van Léon Dupriez, de hoogleraar aan de Leuvense rechtsfaculteit en leerling van Van Den Heuvel die later, vlak na de Eerste Wereldoorlog, de regering zou adviseren tijdens de tweede grondwetsherziening (24). In zijn uit 1901 daterende studie over het Belgisch kiesstelsel besteedde hij vooral aandacht aan wat hij de drie originele aspecten van dat systeem noemde : het meervoudig stemrecht, de kiesplicht en de evenredige vertegenwoordiging.

---

(23) G. LACHAPELLE, *La représentation proportionnelle en France et en Belgique*, Parijs, 1911.

(24) L. DUPRIEZ, *L'organisation du suffrage universel en Belgique*, Parijs, 1901.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Van elk van die drie hervormingen gaf hij de ontstaansgeschiedenis weer. Daarna legde hij in een uitgebreide analyse gedetailleerd het mechanisme van de nieuwe wetgeving uit. Waarop een grondig onderzoek van het effect van de hervormingen volgde. Dupriez ging daarbij vrij zakelijk te werk : hij onderzocht en berekende de gevolgen op de samenstelling van het kiezerskorps, voor de opkomst van de kiezers, op de stabiliteit van het parlement, op de partijen, op de lokale machtsverhoudingen, op de politieke tegenstellingen, kortom : op het Belgisch politiek bestel. Zelfs al eindigde elke analyse van de drie hervormingen met een evaluatie die veel weg had van een pleidooi en droegen zijn historische overzichten een merkbare katholieke signatuur, dan lijkt Dupriez de kieswetgeving niet in de eerste plaats onderzocht te hebben om zijn eigen opvattingen te stofferen of om rechtstreeks bruikbare argumenten voor het politiek debat aan te brengen, dan wel met de bedoeling de kennis ervan te verbeteren en via de inbreng van zakelijke feiten te komen tot een beredeneerde discussie. De wetenschappelijke motivatie schijnt geprimeerd te hebben (zie fragment 4).

Een tweede werk dat ver boven de doorsnee-literatuur van de XIX^de^ eeuw uitsteekt is het volumineuze boek van de Franse rechtshoogleraar uit Montpellier, Joseph Barthélemy, wiens overzicht van de evolutie van het Belgische kiesstelsel in de XIX^de^ eeuw ook vandaag nog erg bruikbaar is (25). In zijn inleiding schreef hij België op het vlak van kiesstelsels als een « laboratoire de l'Europe » te beschouwen en daarom zijn aandacht op dat onderwerp gericht te hebben. Hij heeft zich uitgebreid gedocumenteerd en beroep kunnen doen op de hulp van Belgische politici en hoogleraren.

Van elke kieswethervorming sinds 1830, voor zowel parlementaire als gemeente- en provincieraadsverkiezingen gaf hij eerst een uitgebreide historiek. Daarna analyseerde hij de nieuwe wetten en onderzocht hij hoe ze in de praktijk werkten. Waarna hij ook de hervorming evalueerde, met de nodige sereniteit en met aandacht voor een breed gamma van gevolgen op het politiek bestel. Zijn niet al zijn analyses vandaag nog relevant — Barthélemy evalueerde bijvoorbeeld ook de gevolgen van bepaalde kieswetten op het niveau van de parlementaire discussies — en kan men hem enigszins het kritiekloos overnemen uit weliswaar diverse bronnen verwijten, dan is het vooral de serene manier waarop hij een veelheid aan gegevens gebundeld heeft, die zijn werk ook vandaag nog zo waardevol maakt (zie fragment 5).

Met de werken van Dupriez en Barthélemy belandde de literatuur over de Belgische verkiezingen en kiesstelsels na 1900 uiteindelijk op een

---

(25) J. BARTHELEMY, *L'organisation du suffrage et l'expérience belge*, Parijs, 1911.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

niveau dat het polemische oversteeg. Van dan af kan men spreken van enkele werken waarin de wetenschappelijke intentie voorop stond, iets wat tot dan toe slechts enigszins het geval was geweest in wat we de « encyclopedische » werken die verkiezingsstatistieken en electorale jurisprudentie bundelden, genoemd hebben. Op het ene uitzonderlijke werkje van Victor D'hondt dan na.

Als onder politologie het wetenschappelijk onderzoek van de politieke instellingen en machten verstaan wordt, kunnen we i.v.m. de literatuur in het België van de XIX^{de} eeuw op het vlak van kiesstelsels en verkiezingen dus kort zijn. De wetenschappelijke analyse van het politiek bedrijf stond voor 1914 nog in haar kinderschoenen, nadat in de voorgaande eeuw pas begonnen was met het verzamelen van het nodige onderzoeksmateriaal en uit de voortdurende en vaak geanimeerde debatten over steeds ingewikkelder wordende kieswetten en verkiezingsprocedures de noodzaak was gegroeid van een meer diepgaande en serene aanpak van de problemen.

Tekenend ook is de evolutie van de maatschappelijke achtergrond van de auteurs die over verkiezingen en kiesstelsels schreven. Tot voor de grondwetsherziening van 1893 en veelal ook nog nadien waren dat « vakmensen » : politici die hun argumentatie bij het nemen van beslissingen uitschreven of juristen die orde wilden scheppen in de oeverloze jurisprudentie. Hun eerste doel was hun geschriften dienstbaar te maken aan hun engagement of hun beroep.

Pas met de grondwetsherziening groeide om diverse en uiteenlopende redenen een zekere academische belangstelling voor de problematiek van kiesstelsels en verkiezingen. In eerste instantie was de literatuur rond dat thema toch nog vooral ondergeschikt aan het persoonlijk engagement van de auteurs, zelfs al trachtte die zijn argumentatie te stofferen door te putten uit zijn academische kennis. Spoedig nadien kwamen uit de universitaire belangstelling echter ook meer afstandelijke, min of meer wetenschappelijke werken voort. Die evolutie had ook gevolgen voor de auteurs : Jules Van Den Heuvel werd katholiek minister en geëerd staatsman. Zijn leerling Léon Dupriez, die het Belgisch kiesstelsel vanuit een wetenschappelijker oogpunt bestudeerde, zou het « slechts » tot technocratisch adviseur brengen.

Tekstfragmenten.

1. Uit zijn analyse van de verkiezingen van 1878, blijkt hoe de katholieke politicus Charles Woeste wel degelijk de resultaten kon ontleden, maar de cijfers ondergeschikt maakte aan het verkondigen van zijn persoonlijke ideeën. In het volgend fragment gaat hij in op de gevolgen

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

van de in 1877 goedgekeurde geheime stemming op het stemgedrag van de kiezers :

> « Non, lorsqu'on décompose les résultats du scrutin, on ne peut en conclure avec vérité, que le secret du vote ait, dans l'ensemble, profité aux libéraux et nui aux catholiques.
>
> Dans maints arrondissements, les libéraux n'ont pas plus osé affronter la lutte que par le passé, dans d'autres, ils ont été mieux battus qu'autrefois : c'est ainsi qu'à Audenarde, nous l'avons emporté de 250 voix, tandis qu'en 1870, notre majorité n'atteignait que 100 voix; ailleurs, à Furnes-Ostende, à Ypres, à Neufchâteau-Virton, nous avons chassé les libéraux des positions qu'ils occupaient; ailleurs encore, comme à Nivelles, nous avons regagné une partie du terrain perdu en 1876.
>
> On nous oppose Soignies, Verviers, Bruges, Charleroi, Anvers et Gand.
>
> Mais à Soignies, le scrutin nous a été, depuis vingt ans, constamment contraire; seulement la majorité libérale y a été toujours faible, et cette année, notre candidat au Sénat eût triomphé par un simple déplacement de 20 voix. A Verviers, M. Simonis a été battu aux élections générales de 1874, comme il l'a été à celles de 1878, quoique les deux épreuves aient laissé à nos amis les plus fortes espérances d'avenir. A Bruges, nous avons échoué faute d'une voix; mais il y a deux ans nous n'avions réussi qu'à 5 ou 6 voix de majorité, et j'ai déjà fait ressortir les causes multiples qui favorisent chez beaucoup d'électeurs brugeois l'esprit d'opposition contre tout gouvernement qui ne parviendra pas à arracher la vieille cité au malaise commercial dont elle souffre. A Charleroi, M. Drion a été distancé de 126 voix; mais outre qu'on a annulé 103 bulletins portant son nom, la principale cause de son échec résulte de l'union de toutes les forces libérales, personnifiées dans deux journaux longtemps en désaccord.
>
> Restent Anvers et Gand : c'est-là, dit-on, que l'isoloir a été fatal aux catholiques. Il n'en est rien pour Anvers. Des chiffres irrécusables ont établi que les libéraux ont réussi, depuis les dernières élections, à y créer 900 nouveaux électeurs, tandis que les catholiques n'ont grossi leurs phalanges que de 200 voix. Si donc on se souvient qu'en 1876, M. Jacobs et ses collègues n'avaient été élus qu'à 170 voix de majorité, on doit convenir que le nouveau système a déplacé à notre avantage plusieurs centaines de suffrages, et que le résultat est beaucoup meilleur qu'il ne le

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

paraît au premier abord. Grâce aux efforts courageux de nos amis, tout nous permet d'ailleurs d'espérer une victoire éclatante en 1880.

Je reconnais qu'à Gand l'isoloir semble nous avoir enlevé 300 à 400 voix dans les campagnes. Mais il ne faut pas oublier, qu'au mois de novembre 1875, M. de Kerchove l'avait emporté de 171 voix sur M. Storme; et si, dans les dernières élections, nous avons perdu un certain nombre de voix rurales que nous estimions, par suite d'une longue habitude, nous être acquises à jamais, il est complètement inexact de dire qu'elles aient entendu adhérer au programme libéral. Il ne m'appartient pas de révéler ici les motifs qui les ont accidentellement ralliées à la liste de nos adversaires; mais ce que je puis affirmer, c'est qu'aucun catholique gantois n'envisage la défaite comme étant sans remède, et que tous, au contraire, nous promettent, dans un avenir rapproché, une revanche glorieuse.

Je suis donc autorisé à dire que, sauf dans ce dernier arrondissement, le nouveau système ne nous a été nulle part contraire. »

C. WOESTE, « La chute du ministère Malou », in *Revue Générale*, 1878, II, blz. 157-171.

2. Uit het hiernavolgend kort fragment uit het werk van Emile Banning over de grondwetsherziening, blijkt zijn visie overduidelijk. De tekst kan overigens als typerend gelden voor de literatuur over de grondwetsherziening : koel, gebaseerd op de kennis van het dossier, en toch partijdig.

« Le suffrage universel est aujourd'hui un fait; il existe à l'état d'institution normale sur deux de nos frontières, dans des pays aussi radicalement différents que l'Allemagne et la France. Si peu d'illusion qu'on se fasse sur la valeur politique du système, il faut reconnaître qu'il est entré profondément dans les aspirations d'un grand nombre de nos concitoyens; les organisations ouvrières y croient découvrir le sûr moyen du relèvement social du prolétariat. Il n'est pas possible de faire abstraction de ces faits : ils dominent le présent, ils contiennent l'avenir...

Est-il prudent d'ajourner le plus longtemps possible l'expérience ? Aujourd'hui, il n'est pas trop tard pour régler l'évolution. Afin d'obtenir la reconnaissance du principe, ses partisans les plus résolus y accepteraient de larges tempéraments. La situation sera-t-elle la même dans cinq, dans dix ans au plus ?...

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

L'avènement du suffrage universel ne sera chez nous une catastrophe que si on laisse périr les principes d'ordre et de durée que renferme l'organisme actuel au lieu de les transférer ailleurs en les vivifiant, de les reconstituer plus puissants sur un autre terrain...

Que la démocratie s'empare de la Chambre, puisque c'est le destin, et qu'à lui mesurer les satisfactions, on ne fera qu'aiguiser ses appétits. Mais que le principe monarchique, que l'idée aristocratique, conçus sous des formes appropriées aux mœurs de notre époque, puissent la contenir dans de justes bornes, assurer la représentation à côté d'elle de vues générales, de nécessités permanentes, d'intérêts autres que ceux du grand nombre. »

E. BANNING, *La révision. Vue générale d'une réforme constitutionnelle*, Brussel, 1892, blz. 21-23.

3. Het volgend fragment, de aanhef van het eerste hoofdstuk van het werkje van Victor D'hondt, toont aan hoe hij volgens een bijna wiskundige redenering te werk ging bij het opstellen van zijn systeem voor een « rechtvaardige » zetelverdeling volgens de principes van de evenredige vertegenwoordiging.

« La représentation proportionnelle peut être définie, la *répartition* de plusieurs sièges entre divers partis, *proportionnellement* à leur importance respective.

La *répartition proportionnelle* est enseignée à l'école primaire.

On y résout des problèmes du genre suivant :

Lorsque 3 ouvriers ont pavé ensemble une rue de 5 mètres de large et de 600 mètres de long, soit 3,000 mètres carrés, et qu'il leur revient en tout pour ce travail une somme de 750 fr., quel est le gain respectif de ces 3 ouvriers, en supposant que le premier ait pavé 1501 mètres carrés, le second 799 et le troisième 700 ?

Solution.

Si 3,000 mètres de pavage produisent un gain de 750 francs, 1 mètre produira 3000 fois moins, soit $\frac{750}{3000}$, et 1501 mètres, 799 mètres et 700 mètres produiront respectivement 1501, 799 et 700 fois plus, soit

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

$$\frac{750}{3000} \times 1501, \frac{750}{3000} \times 799 \text{ et } \frac{750}{3000} \times 700,$$

ou 375 fr. 25 c., 199 fr. 75 c. et 175 fr.

Dans le langage des proportions on dira :

$$3000 : :750 : : 1501 : x \qquad x = \frac{750 \times 1501}{3000} = 375{,}25$$

$$3000 : 750 : : 799 : y \qquad y = \frac{750 \times 799}{3000} = 199{,}75$$

$$3000 : 750 : : 700 : z \qquad z = \frac{750 \times 700}{3000} = 175{,}00$$

$$750{,}00$$

Les trois parts réunies font la somme à partager de 750 F.

Cette manière d'opérer est incontestablement la seule bonne, et on crierait à l'iniquité, si l'on attribuait la *totalité* du gain à l'ouvrier qui a exécuté 1501 mètres, uniquement parce qu'il aurait fait la *majeure partie* du travail.

Telle est cependant l'injustice qui se produit dans le système électoral actuellement en vigueur.

Supposons, en effet, que les chiffres de 1501, 799 et 700 représentent les forces respectives de trois partis en présence dans une élection qui a pour objet de pourvoir à plusieurs sièges.

Les candidats des 1501 électeurs qui forment la moitié plus un du corps électoral seront tous élus et le parti des 799 votants n'obtiendra aucune part de la députation.

N'y a-t-il donc pas moyen de prévenir cette injustice en suivant pour l'attribution des sièges, la règle que nous avons observée pour le partage du gain ?

En général non, exceptionnellement oui.

Et, en effet, on ne peut dire : Si 3000 électeurs ont droit à 3 mandataires, 1 électeur a droit à 3000 fois moins, soit $\frac{3}{3\,000}$, et 1501, 799 et 700 électeurs ont droit respectivement à 1501, 799 et 700 fois plus.

Ce mode d'opérer donnerait les résultats suivants :

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Le parti A de 1501 électeurs

aurait droit à $\frac{3}{3000} \times 1501$, ou $1 \frac{501}{1000}$ de mandataires ;

le parti B de 799 électeurs

aurait droit à $\frac{3}{3000} \times 799$, ou $1 \frac{799}{1000}$ de mandataires

et le parti C de 700 électeurs

aurait droit à $\frac{3}{3000} \times 700$, ou $1 \frac{700}{1000}$ de mandataires.

On voit la curieuse conclusion : nous aboutissons à des millièmes de mandataires et les mandataires sont par eux-mêmes indivisibles.

Mais cette bizarrerie ne se produirait pas si le corps électoral avait à pourvoir à 5 sièges et s'il se composait de 2000 électeurs du parti A et de 3000 du parti B.

Alors la règle pourrait être suivie.

Le parti A

de 2000 électeurs aurait droit à $\frac{5}{5000} \times 2000$, soit 2 ;

Le parti B

de 3000 électeurs aurait droit à $\frac{5}{5000} \times 3000$, soit 3.

La répartition proportionnelle est donc possible d'après la méthode exposée plus haut, lorsque les chiffres représentant les forces respectives des partis, multipliés par le nombre des sièges, sont divisibles par la somme totale des chiffres des partis.

Elle ne l'est pas, lorsque cette divisibilité fait défaut.

Mais, comme on l'a très justement observé, ce dernier cas sera celui de tous les jours; l'hypothèse de la divisibilité parfaite ne se présentera pas une fois sur mille. On pourra toujours dire avec raison que les chiffres analogues à ceux de 5000 électeurs se répartissant en deux partis, l'un de 3000 et l'autre de 2000, et ayant à nommer 5 mandataires, sont des chiffres de fantaisie.

Que conclure de ces observations ?

La conséquence est claire et formelle. C'est que l'application rigoureuse de la règle mathématique étant impossible à cause

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

de l'indivisibilité des sièges, il faut modifier cette application dans une certaine mesure, renoncer à cette rigueur absolue qui mène à l'absurde, pour ne plus conserver qu'une rigueur relative, en harmonie avec la pratique et la réalité. »

V. D'HONDT, *Système pratique et raisonné de la représentation proportionnelle*, Brussel, 1882, blz. 11-14.

4. Het vierde fragment komt uit het werk van Léon Dupriez. Hij gaat er in na waarom er in de provincies Luik en Henegouwen verschillen optraden in de verhouding aantal stemmen/aantal kiezers bij de toepassing van het meervoudig stemrecht. De eigendomsverhoudingen (eigendom was één van de voorwaarden voor het verkrijgen van een extra-stem) speelden daarin een rol.

« Les diverses parties industrielles de la Belgique nous offrent des contrastes assez frappants. Ainsi les trois arrondissements qui comprennent les trois bassins industriels du Hainaut occupent au point de vue de la proportion des suffrages une position des plus avantageuse : Charleroi 163,9; Soignies 161; Mons 160,7. L'arrondissement de Liège, au contraire, n'a que 147 voix pour 100 électeurs et les grands centres industriels du pays flamand, comme Gand, sont aussi parmi les moins favorisés. Comment expliquer cette anomalie ? Ce n'est certes pas par une différence dans les taux des salaires, car l'ouvrier liégeois est mieux payé généralement que l'ouvrier du bassin de Mons. La cause principale en est, semble-t-il, dans la facilité d'accès à la propriété.

Les communes industrielles du Hainaut forment rarement des agglomérations très denses; les populations s'éparpillent plutôt, surtout à Charleroi, en une multitude de hameaux. Elles sont situées dans un pays de plaines ou de collines onduleuses, dans lequel la grande propriété ne se rencontre pour ainsi dire plus. L'industrie liégeoise a dû s'installer au contraire dans les vallées assez étroites, bornées par des collines abruptes et boisées; cet obstacle naturel, joint à une concentration plus grande de la propriété, à forcé les masses ouvrières à se serrer étroitement autour des usines. Ainsi le goût de la propriété et du travail des champs ne se retrouve pas chez l'ouvrier liégeois, tandis que l'ouvrier du Hainaut tient à avoir sa maison et aime à cultiver son jardinet. »

L. DUPRIEZ, *L'organisation du suffrage universel en Belgique*, Parijs, 1901, p. 70-71.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

5. Het laatste fragment komt uit het werk van Joseph Barthélemy. Bij het evalueren van de gevolgen van de invoering van de evenredige vertegenwoordiging stelde hij vast dat het uitsluitend benoemen van katholieken door homogene regeringen geleidelijk vervangen werd door benoemingen in de magistratuur van mensen van een verschillende partijsignatuur, ook al bleef de regering homogeen katholiek.

> « Avec la R.P., l'état des esprits sur le problème du choix des magistrats a subi une évolution; désormais, il a paru aux libéraux qu'ils avaient un droit à une certaine proportion de sièges, et le gouvernement a cessé de revendiquer, comme une de ses prérogatives naturelles, la faculté de réserver les nominations à ceux qui font acte d'obédience à son programme. Sans doute, il serait singulièrement exagéré de prétendre que le gouvernement applique la R.P. judiciaire. Et les libéraux se plaignent avec raison que la place qui leur est faite soit trop petite. Il n'en reste pas moins qu'il y a du côté du gouvernement, depuis la R.P., un effort sincère pour faire une part aux libéraux dans la magistrature...
>
> L'opposition reconnaît d'ailleurs que, depuis M. Van den Heuvel, le ministre de la proportionnelle, l'exclusivisme clérical est moins absolu. A Gand, de 1884 à 1898, il n'y avait eu qu'une nomination libérale pour 54 cléricales. Depuis la R.P., de 1898 à 1904, dans le même arrondissement judiciaire, il y a eu 20 nominations cléricales et 9 libérales. Le ressort d'Anvers contient 256 cléricaux, contre 84 libéraux. Ce journal écrit que les libéraux ne représentant qu'un quart de l'opinion, ils n'ont pas droit à un plus grand nombre de sièges. Voici, après six ans de ministère libéral, quelle était, au 10 juin 1884, la composition des Cours du pays (siège et parquet) : à la Cour de cassation, il y avait 16 magistrats libéraux et 4 catholiques; à la Cour d'appel de Bruxelles, 39 libéraux et 12 catholiques; à la Cour d'appel de Gand, 26 libéraux et 1 catholique; à la Cour d'appel de Liège, 27 libéraux et 7 catholiques. En bloc, sur 132 magistrats, il y en avait 108 libéraux et 24 catholiques, soit, sur l'ensemble, une proportion de 18 % de catholiques !
>
> En 1908, après huit ans de représentation proportionnelle (et malgré 24 années de gouvernement catholique), voici quelle était la proportion entre les partis dans la magistrature. En cassation et en appel, il y avait 74 magistrats catholiques et 72 libéraux; en première instance, 253 catholiques, 85 libéraux et 7 douteux;

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

soit une proportion de 32 % de magistrats libéraux sur l'ensemble.

Empressons-nous d'ajouter que, dans une brochure publiée en 1903, M. Warocqué, représentant libéral de Thuin, a dressé une statistique de la composition des Cours et Tribunaux. Elle attribuait, à cette époque, aux libéraux, 33 % des sièges. C'est exactement la proportion des voix libérales dans l'ensemble des votes émis par le corps électoral.

J. BARTHELEMY, *L'organisation du suffrage et l'expérience belge*, Parijs, 1911, blz. 648-650.

Summary : The literature on elections and electoral systems in Belgium before 1914.

Nineteenth-century literature on electoral systems and elections in Belgium was generally made of political pamphlets. Politicians were the most interested in the subject, which seems quite logical for the elections, but is also true for the electoral legislation, because this has almost continuously been a topic in the political fights in Belgium between 1830 and 1914. Therefore, a lot of research-work on electoral legislation and data was done in the discreet study-roms of local party-offices, as can be learned from the archives of nineteenth-century politicians. The valuable information resulting from this research was usually kept secret for the outside world, for which the politicians reserved their more propagandistic tracts.

Nevertheless, out of the bulk of pamphlets on electoral systems and elections, a few books deserve some special attention. Like those aiming to gather the existing electoral data needed for further research : large compilations of vast amounts of jurisprudence on the rather loose electoral laws, or first and timid attempts to make electoral statistics available for the larger public. Analysing just held elections seems on the other hand to have been a sort of monopoly of the politicians themselves. Even if they tried in the first place to fit in the verdict of the electors into their propagandistic schemes, it should be stressed that they also gave timid evidence of trying to respect at least the statistical facts (cf abstract 1, which is an analysis by the catholic leader Charles Woeste of the part the introduction of the secret ballot in 1877 played in the defeat of his party one year later).

It was only when, from 1890 to 1893, the Belgian constitution was revised, that the subject of electoral systems and elections became also a matter of interest for academic circles. University-professors then began

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

to publish voluminous blue-prints for a new constitution, thereby usually replacing their scientific detachment by political engagement. An exception to this is the remarkably serene « mathematical tract » of Victor D'hondt, a law-professor at Ghent University, who in 1882 gave his name to what was to become the most applicated system of proportional representation in the world (cf abstract 3).

After 1900 the first more or less scientific works on the subject, based on critical research, were published : one written by the law-professor of Louvain, Leon Dupriez (who, in abstract 4, tries to explain why in Liège the workers generally had fewer votes in the plural system than their colleagues of Hainaut), the other one by his French colleague of Montpellier, Joseph Barthélemy, who wrote a voluminous history of the Belgian electoral systems since 1830 (and, in abstract 5, examines the application of proportional representation in the politically-motivated nominations at the Belgian courts). Both in the first place seem to have wanted to improve the knowledge on the subject. Their research and analysis for the first time was not subordinated to their personal political engagement.

★